

KAMALDOLJANI U HRVATSKOJ

Ivan Ostojić

SUMMARIUM: S. Romualdus, camaldulensium fundator, tres annos in Histria occidentali transegit ibique duo vel tria monasteria erexit. Monachi s. Romualdi Lemai certe et diu, super Duo Castella probabilissime at brevi tempore vivebant, dum apud s. Petrum de Silva eorum coenobium dubium habetur. Sunt qui camaldunenses etiam apud s. Joannem in Pelago prope Rubinum atque apud s. Michaellem supra Polam statuunt, quod tamen nullo valido argumento comprobare queunt. — S. Gaudentius, s. Romualdi assectator, quattuor monasteriorum in insulis Ausserensibus auctor dicitur: s. Petri de Absaro, s. Michaelis vel. s. Nicolai do Sansico, s. Michaelis Montis Garbi et, pro monialibus, s. Mariae de Absaro. — Abbatia s. Petri de Absaro fuit »seminarium sanctorum et praeclarissimorum virorum, qui Dalmatiam illustrarunt XI. potissimum saeculo«, quorumque primarii noscuntur: s. Gaudentius Absarensis, Laurentius Dalmata ex s. Joannes Traguriensis. Omnes hi tres antistites, regum Croatiae consiliarii, ecclesiae reformatores et monasteriorum propagatores. — S. Gaudentius prope Absarum aut Spalatum natus iuventutem in eremo transegit, episcopatu Absarensi renuntiavit, a. 1044. in monasterio camaldulensi s. Mariae apud Anconam vita functus coelestis patronus Absarensis dioeceseos colitur. Laurentius Dalmata, primum episcopus Absarensis deinde archiepiscopus Spalatensis, maecenas et artium sacrarum cultor, sub fine XI. saeculi mortuus, aliquando sanctus appellatur. S. Joannes, rethoricus, episcopus Traguriensis c. 1063.—1111., pacis defensor, Tragurii compatronus; nominatur Ursinus, sed talem appellationem non a patricia familia Romana, uti putabatur, sed a monasterio in quo degebat Absar seu Ausseri (inde: Auserinus Ursinus) accepit. — Reliqui notiores monachi camaldulenses operam studiumque in Croatia navantes sunt: s. Bonifacius (initio XI. saec), missionarius apud Slavos et martyr, in scriptis archiepiscopus Bosniensis denominatus; s. Rainerius, archiepiscopus Spalatensis (1175.—1180), quem ecclesia sua uti martyrem et compatronum honorat; Maurus, maximus cosmographus XV. saec.; Paschalis Padovinus, episcopus Arbanis (1588.—1622.), qui monialibus benedictinis constitutiones aptissimas praescripsit; aliquot alii in variis locis Dalmatiae et Histriae archiepiscopi et episcopi.

Kada su Hrvati stigli na Jadran, našli su ondje već odavna organizirano kršćanstvo sa svim njegovim institucijama, pa i monahe, koji su bili egipatskoga ili istočnoga tipa¹. Sredinom VIII stoljeća pribjegli su na Zapad mnogo kaluđera iz Carigrada zbog oštrih hajka na štovatelje ikona², a koncem IX stoljeća sklonili su se u naše strane neki od Metodovih učenika, prognani zbog slavenskoga jezika u liturgiji³.

Vrlo rano su se pojavili i benediktinci. Prema Izvodu iz montekasinske kronike, što ga je sačuvao bibliotekar Anastazije, Monte Cassino je već u VI stoljeću imao na više mjesta posjeda po Dalmaciji i Istri⁴. Teško je vjerovati, da su benediktinci tako rano mogli do nas doprijeti, ali ih u XI stoljeću nalazimo na vrlo mnogo mjesta uzduž čitave jadranske obale.

1) MIGNE, *Patrologiae cursus lat.* XXIII, coll. 594,965 — Lutetiae Parisiorum 1364; Bianchi Carlo Federico, *Zana cristiana I*, 297,298 — Zara 1877

2) Hergenröther Dr. J., *Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte* 534 — Freiburg 1876.

3) Račk i Fr., *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća* (Rač Jugosl. akad. CXV (g. 1893.), 64); G rivec dr. Fr., *Slovanska apostola Sv. Ćiril in Metod*, 133 — Ljubljana 1927

4) Muratorius Ludovicua Antonius *Rerum Italicarum scriptores* ab a. 500. — 1500, tom. II, 353 — Mediolani 1725.

Benediktinsko monaštvo, uz prvotnu formu običnih ili takozvanih crnih benediktinaca, dobilo je u svojem dugom vijeku veliki broj razliĉnih ograna. Nekoliko ih je bilo uvedeno i u Hrvatsku⁵, ali u vrijeme njezine samostalnosti, osim crnih benediktinaca, susrećemo još jedino kamaldoljane.

Ovi su dobili ime po naseobini Campo Maldoli (ili, kraće, Camaldoli) u Toskani, a osnovao ih je sv. Romuald iz Ravenne (952.—1027.), jedan od najprominentnijih reformatora benediktinskoga monaštva. Romualdovi sljedbenici imali su vršiti pravilo sv. Benedikta u velikoj strogosti i u početku su živjeli kao pustinjaci.

Pred sami konac X ili odmah na početku XI stoljeća Romuald je došao u Istru. Ondje je, na obali Limskoga kanala, proživio tri godine u samoći i podigao dva ili tri samostana. Prema njegovim životopiscima, on je osobno urveo svoj red i u osorsku biskupiju⁶. — Romualda je, za njegova boravka u Istri, pratio sin slavenskoga kralja (Bulsclavini, Busclavini ili Busclavi, Sclavonici regis filius). Ovaj je kraljević darovao Romualdu konja i, nakon toga, sam postao njegov monah⁷. Poljski pisci pripisuju taj podatak sinu poljskoga vladara Boleslava Hrabroga, dok Riceputi dokazuje, da je spomenuti kraljević bio sinovac hrvatskoga kralja Držislava (969.—997.), i da se Romuald s njim upoznao preko osorskoga monaha i biskupa Gaudencija, koji je bio prijatelj hrvatske dinastije⁸.

Dosada nigdje nije spomenuto, da su kamaldoljani tokom XI i prvih godina XII stoljeća bili jedan od vrlo utjecajnih faktora u razvoju crkvene i s njom onda tijesno povezane državne politike u Hrvatskoj. Zbog toga mislimo, da ne će biti suvišno, ako ovim prigodom kušamo dati kratki prikaz njihove prisutnosti na našem području.

*

Kod nas su bile dvije skupine kamaldoljskih nastamba, jedna u zapadnoj Istri, a druga u sjevernoj Dalmaciji.

1. — U Istri su kamaldoljani živjeli dugo i sigurno u Limskoj Drazi, kratko, ali vrlo vjerojatno kod Dva Grada, a možda i kod Sv. Petra u Šumi. Domaći povjesničari im pridaju još par dvojbenih mjesta.

a) Sv. Mihovil u Limskoj Drazi. Osnovao ga je sv. Romuald oko 1000. godine i, navodno, napučio kandidatima iz Kranjske⁹. Predaja priča, da su Romuald iz Italije prognali njegovi monasi zbog velike strogosti te da je on od one tri godine istarskoga boravka posljednje dvije proveo na obali Limskoga kanala u spilji, što je narod po njemu prozvao Grotta svetoga Romualda. Prema nekima je Sv. Mihovil na Limu prvi samostan podignut u Romualdovu redu¹⁰.

5) To su: kamaldoljani, cisterciti, olivećani i trapisti.

6) Riceputti Philippus, *Acta sancti Gaudentii Auxerensis Episcopi*, sv. II, 362 (rukopis u biblioteci Arheološkog muzeja u Splitu sign. 48. g. 10/2)

7) *Acta Sanctorum Ordinis Sancti Benedicti in saeculorum classes distributa* (collegerunt D. Lucas d'Achery et D. Ioannes Mabillon), saec. VI pars I, 259, 261—262—Venetiis

8) Riceputi, n. dj. II, 371

9) *Acta sanctorum O. S. B.* saec. VI pars I, 263, 657; Mittarelli Johanne; *Benedictus et Costadoni Anselmus, Annales Camaldulenses* II, 79, — Venetiis 1756; Pagnani Dott. Alberico, *Vita di S. Romualdo*, 280—281 — Sassoferrato 1927

10) STAMPA COO: COLETTI, *Giurisdicenti di Lemo nell'Istria XXXIII*, str. 1 (arhiv porečke biskupije)

Najveći dobrotvor Romualdova djela u Istri bila je Acika, kći istarskoga markgrofa Vecelina. Sudjelovala je u gradnji ovoga samostana te mu je 1040. godine poklonila veliki zemljišni kompleks za uzdržavanje monaha i pomoć siromasima¹¹.

Opatija na Limu je neko vrijeme imala vlastitoga advokata (advocatum), a to je dokaz, da je ona uživala feudalnu jurisdikciju. Advokati su, naime, u Istri bili lajički zastupnici opata u vršenju onih građanskih i vojničkih oblasti, što su pripadale feudalnoj gospodi, ali ih opati kao monasi — barem poslije reforme pape Grgura VII — nisu smjeli obavljati osobno¹².

Limski se samostan susreće nekoliko puta u spomenicima XII i XIII stoljeća¹³. Početkom XIV. stoljeća bio je napušten, pa ga je porečki biskup 1305. godine ustupio templarima¹⁴, od kojih su ga malo poslije baštinili ivanovci. Koncem XIV stoljeća opet je došao u ruke kamaldoljana, ali je bio pridružen mletačkoj opatiji Sv. Mihovila kod otočića Murana, a od 1514. godine Sv. Matiji na Muranu, samostanu istoga reda¹⁵. U XVIII stoljeću redovnici iz Lima, navodno zbog nezdrava podneblja, prešli su na Muran¹⁶, dok je njihov istarski feud 1771. godine bio dan u zamjenu za neki drugi posjed bliže Mlecima¹⁷.

Na Limskom kanalu još se dižu zapuštene zgrade. Među njima i ruševine dviju paralelnih crkava. Jedna je od njih bila oslikana freskama, kojih ostaci predstavljaju možda najstarije dosada poznate srednjovjekovne zidne slikarije u Hrvatskoj¹⁸.

b) Sv. Petronila kod Dva Grada. Prema tradiciji, početak i ove opatije dopire do sv. Romualda¹⁹. Dizala se južno od Dva Grada, na Ravnjaku iznad uvale, s desne strane staroga puta, što vodi u Kanfanar, na položaju zvanom Veli Varda. Crkva ove zadužbine bila je dosta velika romanička građevina na tri lađe sa četverokutnim prezbiterijem. Prvotni samostanski patrimonij sterao se na području Dva Grada i u Sv. Lovreču Pazenatičkom. Sv. Petronili — ili, kako je narod zvao, Sv. Peterniji — pripadao je i beneficij Sv. Marije in Pagana na području Žminja²⁰.

11) Mittarelli, n. dj. II, 77-79; Kandler dr. Pietro, Codice diplomatico istriano a. 1040 — Trieste

12) Benussi dott. Bernardo, Nel medio evo, pagine di storia istriana, 271 — Parenzo 1897; Schmitz Philibert, *Histoire de l'ordre de saint Benoît I*, 262 — Maredsous 1948

13) Mittarelli, n. dj. IV (Venetiis 1759), 51, 57, 194, 235, 287, 290; V (Venetiis 1760), 75; Kandler, n. dj., a. 1266; Isti, *Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale*, 18 — Trieste 1855; Atti e memorie della società istriana di Archeologia e Storia patria, anno XXXVI, 110, — Parenzo

14) Arhiv porečke biskupije a. 1457; Mittarelli, n. dj. V, 261

15) Atti e memorie . . . a.VIII, 271; a. XXX, 201; Mittarelli, n. dj. VI (Venetiis 1761), 182; VII (Venetiis 1762), 437

16) Kandler, *Indicazioni*, 36, 37, 49, 59, 182; Tommasini Giacomo Filippo, *De' commentari storici-geografici della provincia dell'Istria* (L'archeografo Triestino IV, 438-439 — Trieste 1837); Arhiv porečke biskupije; Pagnani, n. dj., 215

17) Stampa Villici di Fratia, XXXII, 106-108 (arhiv porečke biskupije)

18) Deanović Ana, *Ranoromaničke freske u opatiji svetog Mihovila nad Limskom Dragom* (Bulletin instituta za likovnu umjetnost Jugoslav. akad. IV, br. 9-10, str. 12-20 — Zagreb 1956)

19) STAMPA COO. COLETTI, XXXVII, str. 1

20) Tommasini u *L'archeografo triest* IV, 433; Schiavuzzi dott. Bernardo, *Due Castelli* (Atti e memor. a. XXXVI, 108-109); *Catalogus omnium ecclesiarum in Dioecesi Parentina . . . sub anno 1391.* pag. 44 (arhiv porečke biskupije); Atti e memor. N. S. vol. III, 107

Sv. Petronila se neko vrijeme brinula i za samostan na Lirskom kanalu. To se zaključuje po tome, što je njezin opat 1266. godine prodao polovicu teritorija opatije na Limu samostanu Sv. Petra u Šumi²¹. Godine 1391. Sv. Petronila je pridružena biskupskoj menzi u Poreču²².

Od samostanske zgrade, koja se dizala s južne strane crkve, vidi se još jedino tragovi ruševina i djelomično sačuvana cisterna, a od crkve iz XIII stoljeća dočekala su naše dane vrata i nešto perimetralnih zidova u visini od dva ili tri metra.

c) Neki kamaldoljski historičari hoće, da je Romuald osnovao i samostan Sv. Petra u Šumi²³, tako prozvan, jer se dizao u gustom hrastiku nedaleko Pazina. Ovaj je samostan utvrđen najprije kao benediktinski (XII—XV stolj.), a zatim kao pavlinski (XV—XVIII. stolj.)²⁴.

Južno od Rovinja nalazi se otočić Sv. Ivana, kojemu su dodavali oznaku in Pelago, to jest, na pučini. I na tom otočiću je u XVI stoljeću bio nekakav samostan²⁵, ali su u njemu u XVII stoljeću živjeli augustinci, koji su pripadali kongregaciji Fiesole²⁶. Glezer je, međutim, držao, da su i otočić Sv. Ivana i samostan na njemu nekada pripadali Kamaldoljanima²⁷.

Prema istarskom povjesničaru Kandleru je 1015. godine bila uređena opatija kamaldoljskoga smjera također kod Sv. Mihovila nad Pulom, te su, navodno, u njoj kamaldoljani živjeli barem do XIII stoljeća²⁸. Ovo se ne da ničim dokazati, već je sigurno, da su ondje živjeti obični benediktinci do druge polovice XV stoljeća²⁹.

2. — Druga skupina kamaldoljskih nastamba je bila na osorskim otocima ili na današnjem području Cresa, Lošinja i okolnih otočića. Njihov je organizator domaći sin sv. Gaudencije. On je, prema tradiciji i Kamaldoljskim analima, još prije nego je postao biskup Osora, osnovao u tom gradu muški samostan Sv. Petra i ženski Sv. Marije, oba po savjetu i prema reformi sv. Romualda. Osim toga, pripisuju Gaudenciju i osnutak Sv. Mihovila na Susku i Sv. Nikole na Osoršćici³¹.

21) Mittarelli, n. dj. V, 75; Kandler, Cod. dipl. istr. a. 1266; Kandler, Indicazioni, 31

22) Tommasini, n. dj., 154, 415; Kandler, Indicazioni, 45

23) STAMPA COO. COLETTI XXXVII, str. 1

24) Kandler, Indicazioni, 51, 53, 68, 69, 191; De Franceschi Carlo, L'Istria, note storiche, 485 — Parenzo 1879; Atti e memor. a. XVI, 192, 193; a. XXVII, 108; L'Istria (urednik Kandler Pietro) III, 126; Theiner Augustinus, Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium II, 337 — Zagrabiae 1875; Kandler, Notizie storiche di Montona, 222 — Trieste 1875

25) Archeografo triestino Ser. III vol. XI, 385

26) L'Istria IV, 92

27) Glezer Felice, Memorie di Rovigno, 13, 29 — Pola 1885

28) Kandler, Indicazioni, 19

29) De Franceschi, u Atti e memor. a. XXI, prilog 37

30) De Franceschi Camillo, San Michele in Monte (Atti e memor. a. XLIX (g. 1933), 53-67)

31) Vizitacija 1729. godine u arhivu osorske biskupije (sada krčke biskupije u Krku); Mittarelli, n. dj. I (Venetiis 1755). 258-259; Riceputi, Acta S. Gaudentii I, 129-131; Farlati Daniel, Illyricum Sacrum V, 193, 617-619; Rački dr. Fr., Documenta historiae Croatiae periodum antiquam illustrantia, 444 — Zagrabiae 1877; Mitta Silvio, Storia dell'isola Cherso-Ossero, 109-110 — Parezo 1925; Pagnani n. dj., 222; Sišić Ferdo, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladam, 663 — Zagreb 1925

a) Sv. Petar u Osoru. Po svojem utemeljitelju, a i radi toga, što kažu, da je kod Sv. Petra neko vrijeme (od 1317. god.) počivalo tijelo Sv. Gaudencija, nazivao se ovaj samostan i imenom Sv. Gaudencija. Osorski Sv. Petar je u prvo vrijeme bio dobro napučen te je, po svjedočanstvu Kamaldoljskih anala, slovio kao rasadište slavnih ljudi, dok su ga drugi prozvali sjemeništem biskupa (*episcoporum seminarium*)³².

Sv. Romuald i njegov istaknuti sljedbenik Sv. Petar Damiani bili su obnovili stari napušteni običaj, prema kojemu su katedralni klerici živjeli zajedničkim životom kao monasi, pa je tako bilo i u Osoru. Samo što su u osorskoj katedrali neko vrijeme službu kanonika vršili pravi monasi opatije Sv. Petra³³.

Na jednom dokumentu iz 1212. godine potpisan je kao svjedok Ivan, bijeli opat Sv. Petra Osorskoga (*Johannes, abbas blancus sancti Petri de Apsaro*). Ivan je nazvan bijelim opatom, jer su on i njegova opatija pripadali kamaldolanima, a ti nose bijele haljine, te ih stoga nazivaju i bijelim benediktincima. Smičiklas je držao, da je ovdje *blancus* vlastito ime, pa je tu riječ na citiranom mjestu prepisao velikim početnim slovom³⁴. Kao Smičiklas misli i Viktor Novak³⁵.

U XIV stoljeću je reforma ovoga samostana povjerena opatiji *Portus Novus* kod Ankone, kojoj je bio i podvrgnut³⁶. Sredinom XV stoljeća je kod Sv. Petra nestalo monaha, pa je on dobio komendatarni režim³⁷. Papa Benedikt XIII je odredio 1729. godine, da se samostanski posjedi, a oni su se prostirali oko grada Osora te po otočićima Srakane Male i Unijama, poslije smrti tadašnjega komendatarnoga opata predadu novoosnovanom glagoljaškom sjemeništu nadbiskupije Zmajevića u Zadru³⁸.

U kompleksu bivše opatije Sv. Petra u Osoru još se vide temelji samostanskih zgrada, a od stare trobrodne bazilike još prkosi zubu vremena nešto zida i temelji apside³⁹.

b) Sv. Mihovil ili Sv. Nikola na Susku. I ovaj je samostan osnovan početkom XI stoljeća u vrijeme Sv. Gaudencija, a s pomoću hrvatskoga kralja Krešimira III⁴⁰. Prema nekom nesigurnom dokumentu, datiranom 1071. godine, darovala je paška općina tom samostanu sav posjed svoga samostana, što ga je pod imenom Sv. Petra imala jugoistočno od Lošinja,

32) Mittarelli, n. mj.; *Ricciuti*, n. dj. I, 129; II, 372

33) Farlati, n. dj. V, 617

34) Smičiklas T., *Codex diplomaticus* III, 110, 520 — Zagreb 1905

35) Novak dr. Viktor, *Scriptura Beneventana*, 7 — Zagreb 1920.

36) Vatikanski arhiv. Schedario Garampi, tom. 70. fol. 6'; *Monasticon Illyricanum* fol. 97 (u zborniku *Anecdota Illyrica* kod Muzeja grada Sibenika); Farlati, n. dj. V, 198

37) Farlati, n. dj. V, 203, 617; Mittarelli, n. mj.

38) Farlati, n. dj. V, 167; Bianchi n. dj. 268—269; Erber Tulio, *Storia del Ginnasio Superiore di Stato in Zara*, 25 — Zara 1905; Jelić dr. Lucas, *Fontes historici liturgiae glagolito — romanae a XIII ad XIX saeculum* (XVIII saec., pag. 18,33) — Veglae 1906

39) Andre Mohorovićić, Pregled i analiza novootkrivenih objekata historijske arhitekture na području grada Osora (Bulletin instituta za likovne umjetnosti Jugosl. akad., br. 1—2, str. 12—13 — Zagreb 1953)

40) *Cronica Casinensis maior* u Kasinskom arhivu No 450, fol. 2' (citiram prema Jelićevoj rukopisnoj ostavštini u splitskom arheološkom muzeju, jer izvornik nisam mogao provjeriti); Cod. membr. msc. in archivio Montis Cassini No 7, fol. 130; *Ricciuti*, n. dj. I, 130—131; II, 380—381; Farlati, n. dj. V, 618; Novak, n. dj., 7; Rački, n. dj. 444; Pagnani, n. dj. 222

na otočiću Iloviku⁴¹. Sv. Mihovil na Susku posjedovao je na istarskom kopnu selo Medulin⁴². Susačka zadužbina se susreće redovito pod imenom Sv. Mihovila, ali je poznata i pod imenom Sv. Nikole⁴³. Monasi su je napustili već u drugoj polovici XIII stoljeća⁴⁴.

Za susački samostan — i, vjerojatno, u njegovu skriptoriju — bio je od 1081. do 1082. godine izrađen evanđelijar, kojega se fragmenti čuvaju u Vatikanskoj knjižnici, a u naučnom svijetu je poznat pod imenom *Evanđeljarium Borgianum* (lat. 339). Napisan je dobrom dalmatinskom beneventanom, urešen montekasinskim inicijalima, skromno iluminiran i opskrbljen neumiziranim melodijama⁴⁵. U njemu se, u molitvi pri blagoslovu uskrсне svijećе, spominje i kralj, koji je onda bio Zvonimir, a na fragmentu je i najstarija slika monaha u našim stranama.

Od monaških građevina ostao je do danas jedan ugao utvrđenoga samostana. U zid novije župne crkve ugrađena je srednjovjekovna luneta s križem. a u samoj crkvi se čuva veliko drveno romantičko raspelo iz konca XII ili početka XIII stoljeća⁴⁶.

c) Sv. Nikola na Osorščici. Kamaldoljski anali pripisuju Sv. Gaudenciju također osnutak samostana Sv. Nikole Montis Garbi na otoku Osoru⁴⁷. I ovaj je samostan, poput onoga na Susku, neko vrijeme bio podvrgnut kamaldoljskoj opatiji Sv. Marije de Portu Novo kod Ankone. Kako se brdo na Susku zove Garba, to su neki mislili, da je ovo susački samostan⁴⁸. Međutim Kamaldoljski anali i Riceputi tvrde, da se ovaj četvrti samostan, što ga je osnovao Sv. Gaudencije, nalazio na Osorščici⁴⁹. I doista se Osorščica u srednjem vijeku zvala Monte Cabio⁵⁰, pa su prema tome ondje mogli živjeti kamaldoljski pustinjaci ili eremiti. To se također slaže s navodom iz Kamaldoljskih anala, da je samostan Sv. Nikole bio navrh brda, koji je pet milja južno od grada Osora⁵¹.

Prior Sv. Nikole Montis Garbi stajao je na čelu pustinje, što se zvala Stramnich, gdje su bile kućice (*domunculae*) ili ćelije, kojih su se ostaci vidjeli sve do XVIII stoljeća⁵².

41) Farlati n. dj. V, 184, 195; Ruich Marcolauro Delle riflessioni storiche sopra l'antico et il moderno stato civile et ecclesiastico della città et isola di Pago I, 44—45, ili I, 62 u drugoj redakciji; Rački, n. dj., 89, Praga, u Archivio storico per la Dalmazia vol. XI, 34

42) *Atti e memor.* a. LXIV, 338

43) Riceputi, n. dj. II, 379

44) Ljubić, S, m Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i mletačke republike I, 128, 130 — Zagreb 1868; Smičiklas, Cod. dipl. V, 374

45) Novak dr. Viktor, *Scriptura Beneventana*, 7, 37; Isti, *Notae palaeographicae, chronologicae et historicae* (Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva N. S. XV, 191—201, 205—207); Nicolich, n. dj., 29; Ehrle et Liebaert, *Specimina codicum latinorum*, pag. XXII — Berolini et Lipsiae 1932; Karaman Ljubo, *Starohrvatska umjetnost* (Casopis za hrvatsku poviest I, 77 — Zagreb 1943); Isti, *Ziva starina*, 140; Novak V., Neiskorišćavana kategorija dalmatinskih historijskih izvora od VIII do XII stoljeća (Radovi Instituta Jugosl. akad. u Zadru III, 47—52)

46) Mohorovičić Andre, *Razvoj nastamba i naselja* (Monografija »Susak«, 374 — Zagreb 1957)

47) Mittarelli, n. dj. I, 258; Riceputi, n. dj. I, 130; Rački, n. dj., 444; Sišić, *Pov. Hrv.*, 663

48) Mitis, n. dj., 109—111

49) Riceputi, n. dj. I, 130; II, 383

50) Košuta Leo, *Ubikacija benediktinskoga samostana »Montis Garbi« na otoku Lošnju* (Zbornik historijskoga instituta Jugosl. akad. I, 127—128, 133—134)

51) Farlati, n. dj. V, 193

52) Riceputi, n. dj. I, 131

U bližoj i daljoj okolici grada Osora nalaze se još na nekoliko mjesta ruševine, za koje govore, da su ostaci ćelija, gdje su živjeli zatvoreni (reclusi) sljedbenici Sv. Romualda, dapače, da je neke od tih ćelija on sam sagradio. To su, navodno, bila ova mjesta: Prantur nedaleko mora, a dvije tisuće koraka južno od grada; Sv. Petar kod sela Tržića na položaju zvanom Polje, na posjedu osorske opatije, dva do dva i po kilometra jugozapadno od grada; i pustinja Sv. Lovre u Hramarićima. Osim toga neki nalaze stanove starih kamaldoljana i kod sadašnje crkve Sv. Frane u Nerezinama⁵³. Kažu, da je Sv. Gaudencije podigao još crkvu i eremitažu ili samostan Sv. Martina na otoku Cresu⁵⁴.

Na sjevernoj pak strani grada Osora, prema predaji, dao je 1005. godine Sv. Gaudencije sagraditi crkvu Sv. Marije na Vijaru. Do nje su navodno stanovali monasi. Odanle su kasnije prešli u prostraniji samostan blizu crkve Sv. Nikole i, napokon, u samostan Sv. Petra, o kojemu smo malo prije govorili⁵⁵.

d) Sv. Benedikt u Osoru. Ovo je, koliko se zna, najstariji ženski samostan u Dalmaciji, koji je bio organiziran po pravilu Sv. Benedikta⁵⁶. Samostan se nalazio u samom gradu, ali kada je Osor umanjio zatvorenu gradsku površinu, ostao je izvan zidina nedaleko stare katedrale. Nezaštićene koludrice su se 1521. godine povukle među nove gradske zidine. Ondje su one sredinom XVI stoljeća (između 1533. i 1555. godine) jednoglasno napustile benediktinsku, a prihvale strožu franjevačku regulu, postale su klarise⁵⁷.

*

Prema riječima Kamaldoljskih anala samostan u Osoru je bio sjemenište svetih i slavni muževa, koji su prodičili Dalmaciju (*seminarium sanctorum et praeclarissimorum virorum, qui Dalmatiam illustrarunt*), osobito u XI stoljeću⁵⁸. Iz toga vremena su nam poznata tri znamenita osorska kamaldoljanina: sv. Gaudencije Osorski, Lovre Dalmatinac i sv. Ivan Trogirski. Ovo su ujedno, kolikò danas možemo suditi, tri uz vladare najistaknutija čovjeka u javnom životu Hrvatske posljednjega vijeka njezine samostalnosti.

a) Gaudencije (ili Gaudent) Osorski bio je učenik i sljedbenik Sv. Romualda. Prema jednima Gaudencije je Osoranin⁵⁹, potomak domaće obitelji (Croatum) iz Tržića na otoku Lošinju, dok je prema drugima on podrijetlom iz Bugarske, a rođen u Splitu⁶⁰. Dio svoje mladosti proveo je kao pustinjač na obronku Osoršćice u tijesnoj spilji, koja se danas zove Grotta Sv. Gaudienta ili Sveta Grotta. Do 1042. godine je biskupovao u Osoru.

53) Riceputi, n. dj. I, 132; II, 45, 383—385, 387—390

54) Mitis, n. dj., 111; Riceputi, n. dj. I, 133; II, 388; Farlati, n. dj. V, 618

55) Riceputi, n. dj. I, 133; II, 390; Farlati, n. dj. V, 205—207, 618

56) Farlati, n. dj. V, 618; Rački, Doc., 444; Mitis, n. dj., 109—110

57) Arhiv osorske biskupije u Krku; Farlati, n. dj. V, 184, 214, 618; Pagnani, n. dj., 222

58) Mittarelli, n. dj. I, 258; Farlati, n. dj. V, 617

59) Mittarelli, n. mj.; Rački, n. dj., 440

60) Farlati, n. dj. V, 185, 187; Mittarelli n. dj. II, 107; Andrija Linardić, Sv. Gaudent (Zbornik za narodni život i običaje XXVIII (g. 1930), 182; Rački, Doc., 439, 440

Osnovao je, kako smo vidjeli, brojne kamaldoljske nastambe, a neki s njime povezuju i početak opatije Sv. Lucije u Drazi Baščanskoj na Krku⁶¹.

Gaudencijev savremenik i prijatelj bio je crkveni učitelj i kardinal Sv. Petar Damiani (1007.—1072.), koji je nekom prigodom pisao papi Nikoli II, da se Gaudencije odrekao osorske biskupije te da je iz hrvatskoga kraljevstva (de Sclavonico regno) prešao u Ankonu⁶². U drugom pak pismu, što ga isti kardinal upravlja Hildebrandu, kasnijem papi Grguru VII, zove Gaudencija imenom Petar, pripovijeda poduže o njegovoj odreci na osorskoj biskupiji te dodaje, kako je bio ugledan muž (auctoritatis vir) i kako mu je sam Gaudencije spominjao duboko poštovanje, što ga je uživao u čitavom hrvatskom kraljevstvu (totius circa se regni reverentiam)⁶³.

Ovaj auktoritet i poštovanje u hrvatskom kraljevstvu tumači nam, kako je Gaudencije — kao biskup skromna gradića i malene biskupije, a vjerojatno još i ranije — smogao sredstava za gradnju i opskrbu tolikih zadužbina, te na što je kralj Krešimir III (oko 1000. do oko 1030. god.) podigao i obdario samostan na otočiću Susku. To nam, također, donekle objašnjava kako se osorski samostan uspio popeti do tolikoga ugleda u kraljevstvu, i dozvoljava pretpostaviti, da su u nj prilazili kandidati s raznih strana hrvatskoga primorja, a, izgleda, i druge obale Jadrana.

Gaudencije je dvije godine prije smrti ušao kao monah u malo prije osnovanu kamaldoljsku opatiju Portus Novus (ili Neoportu), četiri milje daleko od talijanskoga grada Ankone. Ondje je i umro 31. svibnja 1044. godine. Ovu markantnu ličnost je osorska crkva proglasila narodnim dobrotvorom i uvrstila u broj svetaca, a njegovo tijelo položila u velik žrtvenik svoje katedrale⁶⁴.

b) Lovre Dalmatinac, splitski nadbiskup. Nazvan je Dalmatinac, jer je rođen u Dalmaciji, ali nije poznato, u kojemu mjestu. Bio je niska stasa, ali visoke inteligencije. Vrlo mlad je postao osorskim biskupom, vjerojatno, kao neposredni nasljednik Sv. Gaudencija. Zbog odlučnoga stava u pitanjima crkvene reforme i potpune joj privrženosti bio je na provincijalnoj sinodi u Splitu, što se držala na zahtjev papina legata, jednoglasno izabran za splitskoga nadbiskupa i metropolitu čitavoga hrvatskoga kraljevstva.

U Splitu je biskupovao od 1060. godine do posljednjih godina XI stoljeća i tu se kroz četiri decenija svom dušom dao na vjersku obnovu, što je neumorno propovijedao po cijeloj Dalmaciji⁶⁵. U tu svrhu je sazvao i održao najmanje šest pokrajinskih sinoda⁶⁶. Bila je to duga i žilava borba protiv simonije i lajičke investiture, a za jaču stegu među klerom. Osim toga je

61) Stefanić Vjekoslav, Opatija sv. Lucije u Baški i drugi benediktinski samostani na Krku (Croatia sacra XI i XII, 9 — Zagreb 1936)

62) Rački, n. dj, 443

63) Rački, n. mj.

64) Lucijeve rukopisne građe (arhiv splitskoga katedralnog kaptola, Ser. B. pod br. 538, 14—14'); Riceputi, n. dj. I, 118; Farlati, n. dj, V, 185—195; Nicolich dott. Matteo, Storia documentata dei Lussini, 15 — Rovigno 1871; Rački Doc., 439—444; Salata Fr. L'antica diocesi di Ossero e la liturgia slava, 31—35 — Pola 1897; Linardić, u n. dj., 182; Skok Petar, Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, 52 — Zagreb 1950

65) Rački, Doc., 59, 446

66) Rački, n. dj., 99, 103, 147, 159, 206, 210, 213

ispražnjene biskupske stolice u Dalmaciji nastojao popuniti pristalicama svojih ideja, a kandidate je dobrim dijelom nalazio među osorskim kamaldoljanima⁶⁷.

Njegovao je, također, i potpomagao umjetnost te je riznicu svoje katedrale obogatio brojnim umjetninama izrađenim u zlatu i srebru prema antiohijskim uzorima, a stare crkvene tekstove dao dotjerati i nove himne sastaviti jezičnom stručnjaku Adamu iz Pariza⁶⁸.

Umro je u Splitu i pokopan kod katedrale u kapelici Sv. Mateja. Sačuvan mu je sarkofag i na njemu epitaf. U pisanim spomenicima ponekada mu se pred imenom nađe i oznaka »sveti« (sanctus Laurentius)⁶⁹.

Prema Kamaldoljskim analima i Lovre je bio monah u osorskoj opatiji Sv. Petra⁷⁰. Premda nam sačuvani izvori nigdje ne pružaju za to direktno svjedočanstvo, držimo, da je taj spomenik Kamaldoljskih anala točan. Toma, naime, splitski, Arhiđakon u svojoj povijesti solinsko-splitske crkve naglašuje, da Lovre ništa nije za sebe sticao, već da je sve upisivao kao vlasništvo crkve⁷¹. Ako je on bio monah, tada je jasno, zašto nije htio posjedovati nikakva privatna vlasništva.

Isti Toma piše dalje, da je Lovre bio učitelj regule Sv. Benedikta prvom koludricama tek osnovanoga samostana u Splitu (regularibus in instituit disciplinis)⁷², a to bi teško bio mogao, da sam nije bio benediktinac. Tim više, što je onda Split imao u gradskoj opatiji dosta monaha, koji su poznavali benediktinsko pravilo.

Prije nego što je Lovre došao u Split, kazali smo, da je bio biskup u Osoru, a Riceputi tvrdi, da su gotovo svi osorski biskupi u XI stoljeću išli iz osorskoga samostana⁷³.

Lovrin monaški stalež nam najbolje može razjasniti, zašto su toliki samostani osnovani njegovim sredstvima, njegovom pomoću ili barem njegovim savjetom, te zašto je pokazivao živi interes svaki put, kada se radilo o kakvom samostanu. Tako, netom je došao u Split, utemeljuje i obilato obdaruje ženski samostan Sv. Benedikta⁷⁴, a Splitsanin Petar, sin Crnoga, izjavljuje, da on u Selu podiže opatiju consilio et adiutorio Laurentii archiepiscopi⁷⁵. Lovre vodi brigu i za treći splitski samostan na Susjepanu, te mu ustupa crkvu Sv. Mihovila, koja je pripadala njegovoj katedrali⁷⁶. On nadalje potvrđuje, hvali, zahtijeva, dozvoljava ili potpisuje privilegije raznim opatijama po Dalmaciji ili se pak pred njim ispuštaju darov-

67) Riceputi, n. dj. I, 129; II, 372

68) Farlati, n. dj. III, 131—160; Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana (digessit Dr. Fr. Rački), 47—55 — Zagrabiae 1894; Rački, Doc., 446—447; De Vich Giovanni, Giovanni di Ravenna e Lorenzo Dalmata, arcivescovo di Spalato, 23—24 — Spalato 1882

69) Riceputi, n. dj.

70) Mittarelli, n. dj. I, 258

71) Thomas Archidiac., n. dj. 47—48

72) Thomas Archidiac., n. dj. 54

73) Riceputi, n. dj. II, 372

74) Thomas Archidiac., n. dj., 54—55; Rački, Doc., 75—78, 447; Oskojić Ivan, Postanak samostana Sv. Benedikta u Splitu (Anali Histor. instit. Jugosl. akad. u Dubrovniku VIII — IX, 49—63. — Dubrovnik 1962)

75) Rački, Doc., 129; Novak dr. Viktor — Skok Petar, Supetarski kartular, 215 (6) — Zagreb 1952

76) Rački, n. dj., 141—143

nice, sklapaju kupovine i izdavaju presude u korist brojnih monaških zadužbina diljem srednjega i sjevernoga našega primorja⁷⁷.

Za dugo vrijeme svoje metropolitanske službe u Splitu Lovre je bio glavni savjetnik trima kraljevima: Petru Krešimiru IV, Zvonimiru i Stjepanu II. — Krešimir ga redovito želi imati blizu sebe prigodom izdavanja povelja, a u jednoj od njih izričito kaže, da je izdaje pozvan i opomenut od Lovre⁷⁸. — Zvonimir izabire Lovru mjesto oca (*vice patris*)⁷⁹, on mu je duhovni otac (*pater meus spiritualis*)⁸⁰, te na njegovu molbu dariva splitsku crkvu⁸¹. Nema nikakve povelje, što se pripisuje Zvonimiru — osim jedne falsificirane i jedne interpolirane karte⁸², — na kojoj ne bi bio spomenut nadbiskup Lovre⁸³. — Isto se tako Lovrino ime čita na svakome od tri akta, koja se pripisuju kralju Stjepanu II⁸⁴.

Lovre je uživao toliki auktoritet u Hrvatskoj, da je pri datiranju nekih privatnopravnih akata spomenut prije samoga kralja⁸⁵.

c) Sv. Ivan Trogirski. I on je, prema Kamaldoljskim analima, bio monah opatije Sv. Petra u Osoru⁸⁶. Za nj Toma Arhidakon tvrdi, da je rođen u Italiji (*natione Italicus*)⁸⁷. Ovaj podatak ne isključuje mogućnost, da je Ivan, ako je doista bio Talijan, bio pozvan ili sam došao iz Italije u Osor, odje je, na onda najuglednijoj samostanskoj školi u Dalmaciji, predavao retoriku. U jednom je, naime, trogirkom dokumentu nazvan *retoricus*⁸⁸.

Mnogo poslije Ivanove smrti se stalo dokazivati, da je on potekao iz kneževske rimske obitelji Ursini⁸⁹. Ovo se osobito isticalo za pontifikata pape Benedikta XIII (1724.—1730.), koji je bio iz roda Ursini⁹⁰, ali se branitelji ove teze kolebaju, je li Ivan član rimskoga ogranka toga roda ili mletačkoga ogranka, koji se zvao Orseoli.

Mi bismo radije kazali, da je Ivan bio osorski monah. Osor je, naime, na latinskom jeziku često označen *Auserum*, a od toga atribut »osorski« koji put u obliku *Auserinus*⁹¹. Od ovoga pak oblika nije daleko oblik *Ursinus* ili *Ursini*. Povod, da se biskup Ivan proglašio rimskim velikašem, dala je legenda, prema kojoj je on uzet za trogirskega biskupa iz pranje papina legata, koji je onda bio došao u Dalmaciju iz Rima⁹².

77) Rački, n. dj., 54, 66, 75, 78—79, 99, 108, 113, 118, 132, 134, 138, 144, 145, 147, 149, 151, 152, 156; Smičiklas, Cod. dipl. II, 12

78) Rački, n. dj., 54, 66, 75, 78—79

79) Rački, n. dj. 139

80) Rački, n. dj., 106, 114

81) Rački, n. dj., 114

82) Rački, n. dj., 111, 139

83) Rački, n. dj., 106, 113, 114, 117, 118, 119, 139, 145

84) Rački, n. dj., 149, 151, 152

85) Rački, n. dj., 127, 138, 144

86) Mitarelli, n. mj.; Farlati, n. dj. V, 617

87) Thomas Archidiacon, n. dj. 48

88) Rački, n. dj., 63

89) Farlati, n. dj. IV, 310, 312

90) Riceputi Filippo, *Memorie di cose dalmatiche nella storia della vita di san Giovanni Orsini, vescovo di Traù* (pubblicata da Stefano Paulovich Lucich), 11—13, 25, 28 — Zara 1864

91) Ljubić, *Listine VI*, 159; Sella Pietro e Vage Giuseppe, *Rationes decimarum Italiae, nei secoli XIII XIV (Venetiae — Historia — Dalmatia)*, 442 — Città del Vaticano 1941

92) Rački, n. dj., 449—451

Ivan je biskupovao u Trogiru blizu pedeset godina, od oko 1063. do 1111.⁹³ I on je bio jedan od prvih promicatelja crkvene reforme radi koje su ga dalmatinski biskupi bili poslali u Rim kao svojega delegata⁹⁴. Zbog njegove izobrazbe i dobrote (quia erat vir litteratus et bonus) nadbiskup Lovre Dalmatinac ga je volio više od svih biskupa⁹⁵. Ivan je, također, podigao samostan za benediktinke u Trogiru⁹⁶. I njega nekoliko puta spominju kraljevske isprave i sinodalni spisi⁹⁷, pojnaviše privilegiji dani muškim i ženskim samostanima⁹⁸. Godine 1073. je asistirao na posveti crkve benediktinki Sv. Marije u Zadru, koje i danas još čuvaju živu uspomenu na nj⁹⁹.

Razvijao je diplomatsku djelatnost potkraj XI stoljeća, kada su Mleci zavojevali na Dalmaciju¹⁰⁰, ali se osobito istakao kao pobornik mira u pregovorima sa Kolomanom, kada je ovaj došao da uzme hrvatsku krunu¹⁰¹. Isto tako se uspješno založio, da od novoga kralja osigura što veća prava i povlastice za svoj biskupski grad Trogir¹⁰².

Za nj Sišić piše: »Biskup Ivan bješe jedan od najvažnijih ličnosti u dalmatinskom kleru, općeno poštovan kao čovjek sveta života¹⁰³. Pa kao što je osorska crkva proglasila svecem i nazvala svojim dobrotvorom Gaudencija, tako je i trogirski posvetila i postavila svojim zaštitnikom Ivana. Radi toga je danas on općenito i nazvan Sveti Ivan Trogirski¹⁰⁴.

Gaudencijev savremenik te, kao i on, učenik Sv. Romualda i sljedbenik kamaldoljske reforme, bio je sv. Bonifacije Saksonac, rimski monah i rođak cara Otona III. Širio je kršćansku vjeru među Slavenima, pa je radi toga i poginuo na području današnje Rusije. Kako su neki pisci ostavili zabilježeno, da je Bonifacije bio bosanski nadbiskup, držalo se, da je on i u Bosni misionario¹⁰⁵.

Poslije propasti hrvatske državne samostalnosti postepeno opada i kamaldoljski red kod nas. Sa svim tim se, na jedan ili drugi način, sačuvala uspomena na nekoliko njegovih članova. Tako je u Istri, kao član opatije na Lirskom kanalu, polovicom XV stoljeća djelovao monah Maur kao najbolji kozmograf svojega vremena te priređivač topografskih mapa, zemljopisnih karata i globusa¹⁰⁶.

Rapski biskup i kamaldoljanin Pashal Padovino (1588.—1622.), bio je koncem XVI ili početkom XVII stoljeća propisao konstitucije, prema kojima su dugo živjele benediktinke u Rabu¹⁰⁷.

93) Rački, n. dj., 63; Smičiklas, n. dj. II, 22

94) Riceputi, Memorie di cose dalm., 71—72

95) Rački, n. dj., 447

96) Rački, n. dj., 63

97) Rački, n. dj., 106, 210; Smičiklas, n. dj. II, 22

98) Rački, n. dj., 66, 99, 113, 147, 149, 159; Smičiklas, n. dj. II, 17

99) Riceputi, Memorie di cose dalm., 206

100) Rački, n. dj., 179

101) Lucio Giovanni, Memorie storiche di Tragurio ora detto Traù, 14, 15 — Venetia 1674

102) Smičiklas, n. dj. II, 19

103) Sišić, Pov. Hrv., 517

104) Lucio, n. dj., 12—15; Farlati, n. dj. IV, 309—329; Riceputi, Memorie di cose dalm. ...

105) Farlati, n. dj. IV, 42; Coleti, Illyricum sacrum VIII, 305 — Venetiis 1819

106) Tommasini, u L'archeografo triestino IV, 438—439; Kandler, Indicazione, 59; Atti e memor., a. VIII, 271; a. XXX, 201

107) Farlati, n. dj., V, 273—280; Mittarelli, n. dj. VIII, 269

Od osorskih biskupa, koji su potekli iz domaće osorske opatije, osim sv. Gaudencija i Lovre Dalmatinca, po imenu su nam poznati još monah Petar (1066.)¹⁰⁸ i opat Izidor (1410.—1411.)¹⁰⁹.

Na drugim pak nadbiskupskim¹¹⁰ i biskupskim stolicama naših primorskih gradova u Dalmaciji i Istri¹¹¹ sjedilo je još nekoliko kamaldoljana. Jedan je od takvih bio i Rajnerije ili Arnir, monah iz opatije Fonte Avellana (Umbrija), a nadbiskup u Splitu od 1175. do 1180. godine. U sporu radi crkvenih posjeda bio je kamenovan u Poljicima, a splitska ga je crkva proglasila svecem i svojim kompatronom¹¹².

Poznato nam je također nekoliko slučajeva, da su mnogi naši monasi bili u upravi kamaldoljanskih samostana u tuđini. To su: Mihovil Dalmatinac, prior Sv. Matije, na Muranu blizu Mletaka, 1489. godine¹¹³, Ivan iz Trogira, prior istoga samostana, 1489.—1492. godine¹¹⁴ i Vincencij Novellus iz Kotora, prior Sv. Vida de Vicetia, početkom XVI stoljeća¹¹⁵.

I to je sve, što smo mogli i smatrali shodnim iznijeti iz povijesti kamaldoljana u Hrvatskoj.

108) Riceputi, Acta S. Gaudentii I, 160

109) Farlati, n. dj., V, 199; Eubel Conradus, Hierarchia catholica I, 67, 527

110) Farlati, n. dj., V, 606; Mittarelli, n. dj. IV, 65

111) Mittarelli, n. dj. VIII, 61; Farlati, n. dj V, 309, 646; VI, 392—395; Moconi Gaetano, Dizionario storico-ecclesiastico XCI, 525 — Venezia 1858; Kandler, od. dipl. istr. a. 1328; Theiner, n. dj I, 169 — 170; Gams Pius Bonifacius, Series piscoporum ecclesiae catholicae, 802 — Ratisbonae 1873; Eubel, n. dj. I 404; Profectus beneficiorum ecclesiasticorum et Status personalis cleri unitarum dtoceseon argestinae et Justinopolitanae, 16 — Tergesti 1918

112) Farlati, n. dj. III, 194—210; Gibelli Alberto, Monografia dell'antico monastero di S. Croce di Fonte Avellana, 120—122 — Faenza 1895

113) Mittarelli, n. dj. VII, 336

114) Mittarelli, n. dj. VII, 336, 340

115) Mittarelli, n. dj. VII, 388